

گارسن دو تاسی ایران‌شناس، هندشناس، اسلام‌شناس

دکتر ناصرالدین پروین*

۱. درآمد

ژوزف الیودور گارسن دو تاسی^۱، نخستین هندشناس فرانسوی است (مارسی، ۲۵ ژانویه ۱۷۹۴م - پاریس، ۲ سپتامبر ۱۸۷۸م)؛ اما، این تنها ویژگی او نیست: گارسن دو تاسی با آموختن زبان فارسی به خاورشناسی روی آورد و هندشناسی اش نیز وامدار فارسی دانی او بود؛ زیرا خلاف هندشناسان بعدی فرانسه، بیشتر به دوره اسلامی تاریخ و فرهنگ شبه‌قاره پرداخت و دستمایه اصلی پژوهش‌هایش به زبان‌های فارسی، اردو و انگلیسی بوده است. به علاوه، ترجمه‌هایی نیز از ادب فارسی برای نخستین بار به فرانسه انجام داد که این ترجمه‌ها بر شهرت علمی وی افزود. البته، گارسن دو تاسی نیز به مانند بسیاری از دیگر خاورشناسان معاصرش، به دیگر زبان‌های رایج در هندوستان و همچنین ترکی عثمانی و عربی نیز توجه داشت و چنانکه در فهرست پژوهش‌هایش خواهید دید، به

*. پژوهشگر مطبوعات.

1. Josef Héliodore Garcin de Tassy.

اسلامشناسی نیز پرداخت.

در منابع هند و پاکستان، اشاره‌های متعددی به گارسن دو تاسی دیده می‌شود و برخی از کارهای او به انگلیسی و زبان‌های شبه‌قاره نیز ترجمه شده است؛ اما در منابع ایرانی، سخن بسیار اندکی در مورد خاورشناس فرانسوی گفته شده و آن نیز، بیشتر درباره ترجمه‌هایی است که از منطق‌الطیر و برخی رباعی‌های منسوب به خیام انجام داده است. پیش از پرداختن به سرگذشت گارسن دو تاسی و فهرستی از کتاب‌های او، بایسته است چند نکته را یادآور شوم:

- گارسن دو تاسی دانشمندی پرکار بود. وی، ده‌ها کتاب ترجمه و تألیف کرد؛ اما برخی از مقاله‌هایش، در کتاب‌های او دیده نشده و به گونه مستقل نیز به چاپ نرسیده است. یکی از آنها، «یادداشت درباره رباعیات عمر خیام» است که ترجمه ده رباعی را هم در بردارد. این مقاله در آغاز ۱۸۵۷م به چاپ رسید (Garcin de Tassy, p.548-554) و البته از ترجمه معروف فیتز جرالند که دو سال بعد انتشار یافت، عالمانه تر و دقیق تر بود.
- با ترجمه منطق‌الطیر و یادداشت‌های پیوست آن، بی تردید گارسن دو تاسی در زمینه عطارشناسی نیز پیشتاز بوده است. زمینه این کار، پژوهش‌های گسترده‌ای درباره عرفان ایرانی بود که توجه به بازتاب آن در میان مسلمانان هندوستان را هم به دنبال آورد.
- فهرست کتاب‌های گارسن دو تاسی را به پنج بخش تقسیم کرده‌ام تا حیطه کار آن مرد دانشمند روشن تر شود. البته در فهرست، مقاله‌هایش را نیآوردم و از آن جمله است، مقاله یاد شده درباره خیام نیشابوری.
- هندشناسان اروپایی سده‌های ۱۸ و ۱۹م، همه زبان‌های هند و آریایی شبه‌قاره را «هندوستانی» معرفی می‌کردند. چنانکه خواهید دید، در سرگذشت گارسن دو تاسی و فهرست کتاب‌های او، این عنوان مکرر دیده می‌شود. باید دانست که مقصود وی، بیشتر زبان اردو و زبان‌هایی است که به دبیره اسلامی نوشته می‌شود و او همواره از آن خط به عنوان «فارسی» یاد کرده است.

۲. سرگذشت

گارسن دو تاسی در بندر مارسسی زاده شد و فرزند خانواده‌ای مرفه و مذهبی بود. در زادگاه خود آموزش ادبی دید و در بیست و سه سالگی به پاریس رفت تا به مدرسهٔ زبان‌های شرقی^۱ برود. استاد نامدارش سیلوستر دو ساسی^۲ مشوق راستین او بود. پس از درگذشت گارسن دو تاسی، در نخستین نشست انجمن آسیایی فرانسه^۳ به تاریخ ششم سپتامبر ۱۸۷۸م، رییس انجمن خطابه‌ای در بزرگداشت همکار از دست رفته‌اش ایراد کرد. بخشی از آن را که چکیده‌ای از سرگذشت علمی گارسن دوتاسی را در بردارد، در زیر می‌آورم:

[...] آقای گارسن دو تاسی، در ۱۸۱۷ به پاریس آمد و به آموختن زبان‌های شرقی پرداخت. آقای سیلوستر دو ساسی او را با نیکخواهی پدرانهای پذیرفت و این، خاطره‌ای بود که همکار ما تا آخرین روز حیاتش پاس داشت. با هدایت آن استاد برجسته، آقای گارسن دو تاسی معرفت کاملی در بارهٔ شرق به دست آورد که می‌توان آن را از ترجمه‌های عربی و ترکی اش دریافت. زبان و ادب فارسی برای او گیرایی ویژه‌ای داشت. وی، چندین کتاب جالب از زبان فارسی ترجمه کرد که در ردیف نخست از میان آنها، باید از منطق الطیر یا زبان پرندگان یاد کرد و به دنبالش، مقدمه‌ای دربارهٔ شعر فیلسوفانه و مذهبی ایرانیان^۴. همکار ما، موضوع آن گزارش کامل را در مورد وحدت وجود صوفیان، در سراسر زندگی خود پی گرفت.

هند، از دیرباز توجه آقای گارسن دو تاسی را به خود جلب می‌کرد. وی، تاریخ ادب هندویی و هندوستانی را نوشت. منبعی که در فرانسه نخستین در نوع خود بود و به تنهایی، ما را به آن دنیای لطیف وارد ساخت. ما مدیون او بابت ترجمهٔ ماجراهای کامروپ^۵ هستیم؛ همچنین، کلیات ولی [دکنی]^۶ که شاعری بزرگ بوده است [...].

آقای گارسن دو ساسی، به عنوان استاد هندوستانی در مدرسهٔ زبان‌های زندهٔ شرقی هر سال درس خود را با خطابه‌ای دربارهٔ جریان ادبی هند در سال

1. École spéciale des langues orientales.

3. Société asiatique.

5. *Les Aventures de Kamrup.*

2. Antoine- Isaac SILVESTRE de SACY.

4. *La Poésie philosophique et religieuse chez les Persans.*6. *Les Œuvres de Wali, publiées en hindoustani.*

گذشته آغاز می‌کرد. این گزارش‌ها از دقت بالایی برخوردار بودند و نه تنها در فرانسه، بلکه در انگلستان، روسیه و هر جا که به خاورزمین می‌پردازند، نیز، طالب داشت. در خود هند، ارزشی بزرگ به داوریه‌های همکار ما می‌دادند و افزون بر این، نام او دوستداران بیشتری از فرانسه داشت [...] .
 وی، هموند فرهنگستان¹ از ۱۸۳۸ و [یکی از] بنیادگذار [آن] انجمن آسیایی پاریس بود که در این اواخر، به ریاست آن برگزیده شد. هموند انجمن آسیایی لندن هم بود. خاطره‌ای که از آقای گارسن دو تاسی برجا مانده، او را یک محقق خستگی‌ناپذیر و یک خاورشناس زیر دست معرفتی می‌کند؛ اما آنچه ما را بر آن می‌دارد که او را بستاییم، نیکی، مهربانی و فروتنی باور نکردنی اوست [...] . وی، سراپا اخلاص نسبت به دین پدرانش، یک مسیحی صادق و به جا آورندهٔ سنت‌های مذهبی [...] بود... (Regnier, p. 454-456).

گارسن دو تاسی کتابخانه‌ای عظیم از نسخه‌های دست‌نویس و چاپی فراهم آورد. پس از درگذشتش، بخشی از کتاب‌ها به فروش رفت و بخش دیگر به کتابخانهٔ دولتی زادگاهش ماریسی رسید که نشانگر غنای کتابخانهٔ اصلی اوست: مجموعهٔ گارسن دو تاسی در کتابخانهٔ الکازار ماریسی² حاوی کتاب‌های خطی و چاپی به زبان‌های فارسی و اردو و معدودی نیز به چند زبان دیگر و از جمله فرانسه است؛ اما متأسفانه، این مجموعه را «عرب زبان» معرفتی کرده اند که امیدوارم با تذکری که به مسئولانش دادم، آن را به «زبان‌های اردو و فارسی و عربی و غیره» برگردانند.

۳. پژوهش‌ها و ترجمه‌های گارسن دو تاسی الف. نوشتارهای کلی در بارهٔ زبان‌ها و فرهنگ‌های شرق مسلمان

— استعاره‌ها، روایت‌های شاعرانه و ترانه‌های مردمی، ترجمه از عربی، فارسی و هندوستانی و ترکی:

Allégories, récits poétiques et chants populaires, traduits de l'arabe, du persan, de l'hindoustani et du turc (1876).

— معانی و بیان مسلمانان بر پایهٔ رسالهٔ فارسی موسوم به حدایق البلاغه [اثر

1. Académie des inscriptions et belles-lettres.

2. Bibliothèque de l'Alcazar.

میرشمس‌الدین فقیر دهلوی]:

La Rhétorique des nations musulmanes d'après le traité persan intitulé : Hadayik Ul-Balagat (1844-48). Réédition (2e édition revue et augmentée) : Maisonneuve, Paris, 1873.

— عروض در زبان‌های شرق مسلمان، به ویژه عربی، فارسی، ترک و هندوستانی؛
Prosodie des langues de l'Orient musulman, spécialement de l'arabe, du persan, du turc et de l'hindustani (1848).

— رساله در باره نام‌های خاص و القاب مسلمانان [در زبان‌های عربی، فارسی و هندوستانی]. در چاپ دوم این کتاب، یادداشتی پیرامون جامعه مسلمانان به همراه اصل واژه در عربی و فارسی و اردو افزوده شده است:

Mémoire sur les noms propres et les titres musulmans (1854). 2e édition, suivie d'une notice sur des vêtements avec inscriptions arabes, persanes et hindoustanies (1878).

ب. ترجمه از فارسی و درباره فرهنگ ایرانی

— دستور زبان فارسی اثر سِر ویلیام جونز؛ با تصحیح و افزوده‌های گارسن دوتاسی:

Grammaire persane de Sir Wiliam Jones; Corrigée, augmentée par Garcin de Tassy (1824)

— ترجمه پندنامه سعدی که به همراه ترجمه طریقه‌المحمدیه چاپ شده است.

— منطق الطیر که مهمترین ترجمه گارسن دوتاسی از زبان فارسی است و تا نگاشتن گزارش ما، ۱۶ بار - گاه با اندکی تغییر در نام - به زبان فرانسه و یا ترجمه انگلیسی اش انتشار یافته است. در حیات مترجم، این اثر پنج بار و به دو صورت منتشر شد که اولین صورت، «شعر فلسفی و مذهبی ایرانیان» را نیز در برداشت:

La Poésie philosophique et religieuse chez les Persans. Le Langage des oiseaux (1856, 1860, 1864); Mantic Uttair, ou le Langage des oiseaux, poème de philosophie religieuse, par Farid-Uddin Attar, publié en persan (1857, 1863).

— بوستان، سروده اخلاقی سعدی؛ گزیده و شرح:
Le Bostan, poème moral de Saadi, analyse et extraits (1859).

پ. ترجمه از زبان‌های هندو در باره زبان‌ها و فرهنگ هندی

- مبانی زبان هندوستانی که در حیات مؤلف سه بار و یک بار با افزوده‌هایی پس از درگذشت او به چاپ رسید:
Rudimens de la langue hindoustanie (1829, 1847, 1863, 1833)
 - سروده‌ای از شاعر اردو میر تقی میر با مضمون پند به شاعران تازه کار (؟):
Conseils aux mauvais poètes, poème de Mir Taki, traduit de l'hindoustani (1826).
 - ماجراهای کامروپ اثر تحسین الدین، ترجمه از هندوستانی:
Les Aventures de Kamrup, par Tahcin-Uddin, traduites de l'hindoustani (1834).
 - کلیات ولی [دکنی]
Les Œuvres de Walî, publiées en hindoustani (2 volumes, 1834-1836).
 - راهنمای شاگردان درس هندوستانی یا مضمون‌های طبقه بندی شده، به همراه واژه‌نامه فرانسه - هندوستانی:
Manuel de l'auditeur du cours d'hindoustani, ou Thèmes gradués, accompagnés d'un vocabulaire français-hindoustani (1836)
 - تاریخ ادب هندویی و هندوستانی:
Histoire de la littérature hindoui et hindoustani (2 volumes, 1839-47; 3 volumes, 1870-1871).
- این کتاب، در حیات مؤلف و تا دیری پس از او، به عنوان اصلی‌ترین اثر دانشگاهی رشته هندشناسی تلقی می‌شد. از این رو، در فاصله سال‌های ۱۸۶۱-۱۸۷۶ م، گارسن دوتاسی با ایراد خطابه‌ای در آغاز سال تحصیلی، نویافته‌ها و برداشت‌های تازه خود در این زمینه را عرضه می‌داشت. آن خطابه‌ها، همان هنگام به چاپ می‌رسیدند و به سال ۱۹۷۱ م تجدید چاپ شدند. ترجمه اردوی «خطبات» را انجمن ترقی اردوی لاهور به سال ۱۹۶۳ م منتشر ساخته است.

- حملهٔ حیدری، روایت‌های تاریخی و رثایی در بارهٔ مرگ مهمترین شهیدان مسلمان، ترجمهٔ کشیش برتران از هندوستانی، به اضافهٔ مرثیهٔ مسکین ترجمهٔ آقای گارسن دوتاسی از همان زبان:
- Les Séances de Haidari, récits historiques et élégiaques sur la vie et la mort des principaux martyrs musulmans, ouvrage traduit de l'hindoustani par M. l'abbé Bertrand, Suivi de l'Élégie de Miskin, traduite de la même langue par M. Garcin de Tassy (1845).*
- منتخب نوشته‌های هندی و هندویی برای استفادهٔ شاگردان مدرسهٔ ویژهٔ زبان‌های زندهٔ شرقی:
- Chrestomathie hindie et hindouie à l'usage des élèves de l'École spéciale des langues orientales vivantes (1849).*
- تشریح یک تک‌گویی نمایشی هندی:
- Analyse d'un monologue dramatique indien (1850).*
- منظرهٔ کالی یوگ یا عصر آهنین اثر ویشنو داس:
- Tableau du Kali yug ou de l'Âge de fer, par Wischnu-Dâs (1854; 1880).*
- زنان سخنور [اردو زبان، فارسی نویسنده...]: هند:
- Les Femmes poètes dans l'Inde (1854).*
- ترانه‌های مردمی هند^۱:
- Chants populaires de l'Inde (1854).*
- مؤلفان هندوستانی و آثار آنان:
- Les Auteurs hindoustanis et leurs ouvrages (1855, 1868, 1968).*
- حکمت عشق یا تاج الملوک و باکوالی؛ داستانی فلسفی و مذهبی نوشتهٔ نهال چند دهلوی؛ ترجمه از هندوستانی:
- La Doctrine de l'amour, ou Taj-Umuluk et Bakawali, roman de*

۱. این اثر به انگلیسی نیز ترجمه شده است:

Muslim Festivals in India and Other Essays. Translated and edited by M. Waseem, Oxford University Press, Delhi, 1995.

philosophie religieuse, par Nihal Chand de Dehli, traduit de l'hindoustani (1858).

— توصیف بناهای دهلی در سال ۱۸۵۲م بر پایه متن هندوستانی سید احمدخان:
Description des monuments de Delhi en 1852 d'après le texte hindoustani de Saïyid Ahmad Khan (1863).

— فصلی از تاریخ هند مسلمان یا سال شمار شیرشاه، سلطان دهلی:
Un Chapitre de l'histoire de l'Inde musulmane, ou Chronique de Scher Schah, sultan de Delhi (1865).

— باغ و بهار [یا قصه چهار درویش] شعر هندوستانی [اثر میری امن]:
Bag o bahar, le Jardin et le printemps, poème hindoustani (1878, 1973)

ت. ترجمه از عربی و درباره آن زبان

— ترجمه کتاب کشف الأسرار فی حکم الطیور والأزهار اثر عزالدین المقدسی با
عنوان:

Les Oiseaux et les Fleurs, allégories morales d'Azz-eddin Elmocaddessi, publiées en arabe avec une traduction et des notes (1821)

— ترجمه الطريقة المحمدیه اثر محمد بن پیر علی برگوی به همراه ترجمه پندنامه
سعدی و شعری در نعت پیامبر اکرم.

Exposition de la foi musulmane, traduite du turc de Mohammed ben Pir-Ali Elberkevi, avec des notes, par M. Garcin de Tassy, suivie du Pend-Nameh, poème de Saadi, traduit du persan par le même, et du Borda, poème à la louange de Mahomet, traduit de l'arabe (1822, 1828).

ث. اسلام‌شناسی.

بسیاری از ترجمه‌هایی که از آنها یاد کردیم، در زمره اسلام‌شناسی نیز می‌آیند. افزون
بر آنها، وی کتاب‌های تألیفی ویژه‌ای نیز در این باره دارد:

— اعتقادات و فرایض دین اسلام:

Doctrine et devoirs de la religion musulmane, tirés textuellement du Coran, suivis de l'Eucologe musulman, traduit de l'arabe (1826).

— رساله دربارهٔ ویژگی‌های اسلام در هند با توجه به کتاب‌های هندوستانی:
Mémoire sur les particularités de la religion musulmane dans l'Inde, d'après les ouvrages hindoustani (1831, 1869).

— دین‌شناسی [:] اسلام بر اساس قرآن؛ آموزش عقیدتی و عملی:
Science des religions. L'Islamisme, d'après le Coran, l'enseignement doctrinal et la pratique (1874).

Bibliography

Garcin de Tassy, "Note sur les Rubáiyát de Omar Kháiyam", *Journal Asiatique*, No. IX, Paris, Juin, 1857.

Regnier, A., "Hommage rendu à la mémoire de M. Garcin de Tassy", *Journal Asiatique*, No. XII (7e série), Paris, Juin, 1878.

پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز
پښتونستان ښار علمي مرکز